
<https://doi.org/10.15407/fd2020.03.029>
УДК 1(091)

Денис КІРЮХІН, кандидат філософських наук,
науковий співробітник відділу соціальної філософії,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, Трьохсвятительська, 4
dennkrn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3686-3882>

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ У ХХ СТОЛІТТІ¹

Відродження англо-американської політичної філософії починається в 70-х роках ХХ століття з публікації праць «Теорія справедливості» Джона Ролза та «Вітгенштайн і справедливість» Ганни Піткін. Цьому відродженню сприяв той факт, що бурхливі політичні процеси, які відбувалися у світі після Другої світової війни, вимагали філософського осмислення, тоді як утилітарний підхід, що домінував упродовж тривалого часу в англо-американській політичній традиції, не міг повністю виконати це завдання.

Традиційно головним питанням для політичної філософії було питання про владу, її політичну організацію та легітимність. Ролз же продемонстрував, що політична організація влади є похідною від того, як ми розуміємо етичні норми і якими нормами (правилами) ми керуємося в соціальній взаємодії, тому головним питанням політичної філософії є не питання про владу, а питання про справедливість. Крім того, він продемонстрував, що політична свобода є тісно пов'язаною з рівністю. Його теорія справила визначальний вплив на політичну філософію ХХ століття, розвиток якої багато в чому відбувався на підґрунті критики або реценції його ідей.

Сьогодні ми спостерігаємо початок розриву з традицією, виразником якої є Ролз і яка передбачає, що політичне базується на можливості консенсусу та етичної згоди. А проте нинішній розвиток політичної філософії також є тісно пов'язаним із переосмисленням спадщини Ролза, що ми бачимо, зокрема, на прикладі розвитку так званих «не-ідеальних» політичних теорій.

Ключові слова: політична філософія, Джон Ролз, теорія справедливості, лібералізм, комунітаризм.

¹ Статтю підготовано на підставі доповіді автора на засіданні семінару «Політична філософія: теорія, історія та головні проблеми» Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (1 березня 2019 року).

Питання термінології

Цей нарис слід розпочати з одного термінологічного пояснення. Йдеться про використання поняття «політична філософія» в англо-американській інтелектуальній традиції. Адже, хоч як це, на перший, погляд дивно, це поняття тут не є широко вживаним.

Наприклад, якщо ми подивимося на нинішню організаційну структуру найвпливовішого в США об'єднання вчених, які займаються дослідженням політики, — Американської асоціації політичної науки (APSA), котра була заснована ще у 1903 році, — то побачимо там, зокрема, такі дослідницькі підрозділи, як «Нормативна теорія», «Формальна політична теорія», «Політична економія» (до речі, політична економія сьогодні на Заході переживає справжнє відродження), «Основи політичної теорії», «Американська політична думка» й, нарешті, «Політична думка та філософія». Коло дослідницьких інтересів практично всіх наведених дослідницьких підрозділів значною мірою збігається з тим полем проблем, що ми зазвичай пов'язуємо саме із політичною філософією, тоді як власне політична філософія зводиться здебільшого, хоча й не виключно, до дослідження історії політичної думки.

Дещо схожа й ситуація з академічними журналами. Одними з найстаріших та найавторитетніших англомовних журналів, де друкуються статті з політичної філософії, є «Ethics» (Етика), заснований ще у 1890 році, де, зокрема, виходили праці Джона Дьюї, Генрі Сиджвіка, Бернарда Бозанкета, та журнал «The Philosophical Review» (Філософський огляд), що видається з 1892 року і тяжіє до аналітичної філософської традиції; саме в ньому виходять перші статті Джона Ролза. Тобто окремого видання з політичної філософії впродовж тривалого часу не існувало. І це зрозуміло. Принаймні до 70-х років ХХ століття політична філософія в англо-американській традиції не була впливовим напрямком соціально-філософських досліджень і розглядалася здебільшого як нормативна дисципліна, підрозділ етики. Дескриптивні ж дослідження, пов'язані із політичною філософією та політичними дослідженнями загалом, друкували у виданнях на кшталт «American Political Sciences Review» (Огляд американської політичної науки), що виходить з 1906 року.

Лише у 90-ті роки минулого століття ситуація почала змінюватися і з'явилася ціла низка англомовних періодичних видань в галузі політичної філософії та суміжних дисциплін. Це стало результатом значного зростання інтересу саме до філософського дослідження політики серед представників політичної науки (political science) та до питань політики з боку представників філософії. Як зазначає Девід МакКейб, причинами цього справжнього розквіту політичної філософії були «надзвичайно впливові праці Ролза та його коментаторів, поширення міждисциплінарних досліджень, спрямованих на виявлення зв'язків між локусами влади та ареалами думки, які раніше вважалися дискретними, перетворення та значною мірою непередбачені політичні події в Східній Європі» [MacCabe, 1996: p. 800]. В цей період були

засновані, зокрема, такі наукові періодичні видання, як «Ethics and International Affairs» (Етика та міжнародні відносини), «Journal of Theoretical Politics» (Журнал теоретичної політики), «Rationality and Society» (Раціональність і суспільство) та, нарешті, «Journal of Political Philosophy» (Журнал з політичної філософії), одним з двох редакторів якого став впливовий ліберальний філософ Чандрен Кукатас. Не є випадковим, що саме «Journal of Political Philosophy» поставив перед собою «екуменічну місію», пов'язану з поєднанням досліджень аналітичних філософів, континентальних філософів і тих, хто займається політичними науками загалом [MacCabe, 1996: p. 801]. Це завдання відповідає стану певної невизначеності, в якому перебувала, а значною мірою й продовжує перебувати політична філософія в англо-американській традиції. Адже згадаймо, що праця під назвою «Історія політичної філософії», написана представником континентальної філософської традиції Лео Штраусом (він був вимушений емігрувати до США після приходу нацистів до влади у Німеччині) разом із Джозефом Кропсі, перше видання якої побачило світ у 1963 році, починається словами: «Сьогодні “політична філософія” стала майже синонімом “ідеології”, якщо не сказати — “міфу”» [Strauss, Cropsey, 1987: p. 1]. Така ситуація, висловлю припущення, пов'язана із тим, що потреба в дослідженні політичних процесів, яке традиційно мало велике значення для британських та особливо американських політичних мислителів, актуалізувала насамперед методологічні та нормативні питання, що ними якраз і займається політична філософія, відтіснивши на другий план вивчення розвитку політичної думки, яка для політичної філософії є не менш важливою. Відтак, відбулося протиставлення політичної науки (що активно розвивалася, зокрема, під впливом аналітичної традиції) та політичної філософії, котра, в кращому випадку, звелася до історії політичної думки та часто-густо залишалася поза увагою тих, хто займався саме політичними науками. Звідси стає зрозумілим, чому, не зважаючи на доробок Штрауса та інших континентальних філософів, сьогодні в англо-американській традиції значно частіше вживають поняття «політична теорія», ніж «політична філософія»: в такий спосіб критика та аналіз нормативних питань і дослідження фундаментальних проблем, що належать до сфери інтересів політичної філософії, більш виразно протиставляються власне дослідженню політичних процесів.

Цікаво, що у праці МакКейба, яку ми вже згадували, поняття «політична філософія» та «політична теорія» постають як взаємозамінні. Проте, як правило, в англо-американській традиції ми зустрічаємо їх розрізнення: політична теорія (political theory), історія політичної думки (political thought) та політична філософія (political philosophy) розглядаються як субдисципліни політичної науки (political science) (див., напр.: [Forrester, 2019: p. xviii]). Понад те, на думку впливового історика політичної думки представника Кембриджської школи Джона Покока, хоча «політична теорія» та «політична філософія» за своїм змістом постійно перетинаються, все ж таки слід їх

розрізняти, оскільки політична філософія стосовно політичної теорії є діяльністю другого порядку, що ставить фундаментальне питання про можливість політичної теорії взагалі та здійснює критичний аналіз положень цієї теорії [Росock, 2006: р. 166]. Зрештою, дещо інше розуміння політичної філософії зустрічаємо у британського філософа Девіда Мілера, який визначає її як «дослідження природи, причин і наслідків доброго і поганого правління» [Miller, 2003: р. 2]. Мілер, як можна побачити, пропонує інтегративне визначення, що поєднує підходи моральної філософії та методології політичних досліджень.

Відродження політичної філософії

Отже, вживання терміна «політична філософія» в англо-американській традиції дещо відрізняється від того, як його вживають у континентальній філософії, що є додатковим свідченням різниці між ними. Дійсно, розрізнення між англо-американською та континентальною політичними філософіями (термін «континентальна філософія» запроваджений у 1950-ті роки для протиставлення англійської та інших європейських філософій, котрі замість того, щоб займатися проблемами понять, тобто розвивати аналітичну традицію, стурбовані, як писав британець Лоуренс Коен, «поетичними монологами або мракобіссям таємничості»¹) здійснюється аж ніяк не за географічною ознакою. Йдеться про суттєві змістові відмінності, які мають таке важливе значення, що 2000 року їм навіть присвятили книгу з промовистою назвою «Американська континентальна філософія» [Brogan, Risser, 2000].

Поміж іншим автори показують, що в США набула розвитку «власна» континентальна філософія англійською мовою. Це відбулося під впливом європейської філософської традиції, з якою американці познайомилися завдяки європейським філософам-емігрантам під час Другої світової війни, а також вже повоєнному виданню праці Герберта Шпігельберга «Феноменологічний рух». Додам від себе, що цьому активно сприяла діяльність Нової школи соціальних досліджень в Нью-Йорку, в якій працювали, зокрема, такі філософи як Ганна Арендт та Лео Штраус.

Що ж стосується власне політичної філософії, то, вважаю, можна із впевненістю казати про те, що ХХ століття стало часом триумфу саме англо-американської традиції політичної думки. Причому до 1970-х років взагалі можна було вести мову про занепад політичної філософії. Так, у 1955 році Пітер Ласлет проголосує «смерть політичної філософії», маючи на увазі відсутність великих філософів, які писали б англійською мовою на зразок традиції мислителів «від Гобса до Бозанкета», а в 1962 році Ісає Берлін публікує статтю з показовою назвою: «Чи існує ще політична теорія?», в якій із жалем констатує, що «у ХХ столітті не з'явилося жодної провідної праці в царині політичної філософії» [Klosco, 2011: р. 456, 458].

¹ Цит. за: [Glendinning, 1999: р. 14].

Проте висловлювання Берліна виявилось передчасним. На початку 1970-х майже одночасно з'являються дві книги, з появою яких можна було говорити про відродження політичної філософії. Йдеться про «Теорію справедливості» Джона Ролза (1971) та працю Ганни Піткін «Вітгенштайн і справедливість: Значення Людвіга Вітгенштайна для соціальної та політичної думки» (1972). Ганна Піткін, зокрема, зазначає, що першим імпульсом філософії є розмірковування; філософія є прагненням порядку, але порядку в розумі (mind), що досягається через розуміння (understanding). На противагу цьому політична філософія, особливо коли йдеться про велику та успішну політичну теорію, завжди має на меті ефективну зміну світу: безпосередньо політична теорія не змінює нічого, окрім нашої свідомості, але «свідомість є основою дії, тому зміна розуміння світу призводить до зміни світу» [Pitkin, 1972: p. 300]. Ролз, своєю чергою, пропонує саме теорію зміни політичного світу. Не випадково в пізніх творах він називає свою теорію «реалістичною утопією», оскільки вона відображає політичний порядок, який є досяжним.

Що стало причиною відродження політичної філософії в англо-американській традиції у другій половині ХХ століття? На мою думку, слід говорити про вплив декількох чинників.

З одного боку, це потреба у філософському осмисленні соціально-економічних та політичних процесів, що відбувалися у світі після Другої світової війни. Йдеться насамперед про інституціоналізацію конфлікту між двома політичними системами (капіталізмом та соціалізмом в його радянському варіанті) та пов'язані з нею регіональні війни, що викликали бурхливу критичну реакцію лідерів громадської думки багатьох країн світу (зокрема, в'єтнамська війна спричинила визначальний вплив на американську громадсько-політичну думку 1960–1970-х років), а також про появу нових незалежних держав у результаті розпаду колоніальних систем. Ідеться також і про соціально-культурні революції 60-х років в Європі та США, де вони супроводжувалися рухом за громадянські права, а отже, і проблематизацією поняття рівності, і про поступове зростання впливу так званих «нових правих» (кульмінацією чого стали «рейганоміка» та «тетчеризм» 1980-х років), що сприяло політичним дискусіям щодо держави загального добробуту та принципів розподілу соціальних благ.

З іншого боку, наявні можливості політичної теорії та етики виявилися досить обмеженими для задоволення зазначеної потреби. Зокрема, утилітаризм (як він був представлений Джеремі Бентамом та Генрі Сиджвіком), що домінував на той момент в етиці, певною мірою себе вичерпав. Тому Піткін звертається до філософії мови Вітгенштайна, Ролз — до контрактуалістської традиції та кантівської етики. Ролзівська «Теорія справедливості» починається саме з констатації незадовільності ситуації, що склалася: як констатує Ролз, утилітаризмові, щодо якого накопичилося досить багато зауважень, зокрема пов'язаних із неоднозначним трактуванням принципу корисності

та розумінням співвідношення принципів, правил і практик, протистоїть інтуїтивізм. Останній хоч і не є ірраціональним, але все ж являє собою набір нехай часто-густо обґрунтованих, проте доволі різнопланових та позбавлених системності принципів, котрий не можна розглядати як адекватну альтернативу утилітаризму. А отже, розмірковує американський філософ, потрібна нова теорія, здатна запропонувати більш адекватні принципи справедливості для соціальної кооперації.

Значення Ролза

Отже, Ролз, з якого й починається відродження політичної філософії, запропонував свою версію розв'язання накопичених теоретичних проблем, що відповідала соціальним і політичним запитам його часу. Його ідеї одних стимулювали до розвитку власних теорій ліберального егалітаризму, або, ширше, лібералізму, інших же, навпаки, — до критичної реакції та розроблення альтернативних універсалізованих теорій.

Понад те, Ролз був фактично першим, хто поставив справедливість у центр філософської рефлексії. Проблема справедливості була предметом уваги філософів ще з часів Античності, проте вчення саме про справедливість були складниками соціального та етичного вчення в цілому, тоді як традиційно головним питанням для політичної філософії було питання влади, її політичної організації та легітимності. Саме Ролз продемонстрував, що політична організація влади є похідною від того, як ми розуміємо етичні норми та якими нормами (правилами) керуємося у соціальній взаємодії. Тобто Ролз запропонував інший погляд на політичне, погляд з боку норм та правил, що ними визначаються соціальні практики. Крім того, він продемонстрував, що політична свобода є тісно пов'язаною із рівністю.

В одній зі своїх лекцій Аен Шапіро висловив справедливу думку про те, що Ролз не є політичним філософом на кшталт Аристотеля чи Міля, оскільки не поєднує політичну філософію із теорією пізнання, антропологічним чи етичним вченням. Ролз свідомо тримається на поверхні. Він безпосередньо каже про свою філософську теорію як про поверхову, оскільки — і в цьому полягає відповідь на питання про те, чому він не був публічним філософом — не вважав, що філософія здатна допомогти в політичних питаннях. Особливо в пізній період творчості він вважав за потрібне наголошувати, що ми маємо уникати філософії при розв'язанні політичних питань. Ролз вважав свій внесок у філософію надзвичайно скромним. Пояснюючи задум роботи «Теорія справедливості», він пише: «Що я намагався зробити, так це узагальнити і підняти на більш високий рівень абстракції традиційну теорію суспільного договору, яка була сформульована Локом, Русо і Кантом» [Rawls, 2003: р. XVIII]. Понад те, він вважав, що не зробив нічого нового, порівняно із Кантом, а лише запропонував шляхи емпіричного застосування Кантової філософії, шляхи процедурного виразу Кантового категоричного імперативу.

При всьому тому, теорія Ролза справила ключовий вплив на сучасну політичну філософію. Можна навіть сказати, і це навряд чи буде перебільшенням, що остання, певною мірою, стала реакцією на цю теорію. Зрештою, «Теорія справедливості» — це найвидатніший твір з політичної філософії другої половини ХХ століття (для першої половини таким твором є, безумовно, «Поняття політичного» Карла Шміта).

Як слушно написав Роберт Нозік через три роки після публікації «Теорії справедливості» Ролза: «Відтепер політичні філософи зобов'язані працювати в рамках теорії Ролза, або пояснювати, чому вони цього не роблять» [Nozick, 1999: p. 183]. І дійсно, протягом майже трьох десятиліть змістом не лише англо-американської, а й, за великим рахунком, континентальної політичної філософії, були дебати між лібералами (універсалістами) та комунітаристами, що їх спровокувала теорія Ролза. В цих дебатах було не лише представлено ґрунтовну критику ліберального універсалізму (однією з найбільш цікавих критичних робіт тут є книга Майкла Сендела «Лібералізм та межі справедливості»), а й сформульовано теоретичну альтернативу ролзівському, та й загалом універсалістському підходові (у праці Майкла Волзера «Сфери справедливості: Захист плюралізму та рівності»). Волзер, зокрема, пропонує альтернативний нормативістському підхід, виходячи з несумісності партикуляризму і, як наслідок, плюралізму, з уявленням про наявність загальних принципів справедливості, що мають значення для всіх суспільств у всі часи. Він від самого початку окреслює перед політичною філософією завдання, принципово відмінні від тих, що переважно ставили професори американських і британських університетів кінця 70-х років минулого століття. Він переконаний, що її предметом має бути не історія політичної думки (такий підхід до політичної філософії був подоланий Ролзом) і не питання про те, як має бути влаштоване справедливе суспільство, а безпосередньо політика. В результаті у фокусі політичної філософії опинилися такі феномени, як панування, соціальний і політичний конфлікт, проблема визнання тощо, які здебільшого залишалися поза увагою ліберальної контрактualістської традиції, що її продовжував Ролз.

Висновок: політична філософія після Ролза

Дискусії, що точилися навколо теорії Ролза впродовж 70-х — початку 90-х років минулого століття, значною мірою вичерпалися. Але вони справили значний вплив на політичну філософію загалом. По-перше, залучаючи аргументи культурної антропології, політичної економії, філософії мови, психології, соціології, вони сприяли трансформації методології та предмета політичних досліджень. Не випадково, що нинішня політична філософія зосереджена вже не так навколо, власне, проблеми справедливості (в контексті прав індивіда чи спільноти), як на обговоренні цілого ряду суміжних тем, серед яких проблема справедливості як рівності в глобальному світі, політична легітимність, колективна та індивідуальна відповідальність, практики

визнання, окреслення меж держави та політичних спільнот, екологічні питання, проблема ідентичності тощо.

По-друге, зазначені дискусії призвели до домінування англо-американської традиції на європейському континенті. Такі впливові європейські політичні філософи, як, наприклад, Аксель Гонет, Райнер Форст чи Надя Урбінаті, котра емігрувала до США, працюють радше саме в межах саме англо-американської традиції. Безумовно, було б помилкою заперечувати вплив європейської (континентальної) філософії на філософію американську, проте потрібно визнати, що цей вплив залишається досить обмеженим.

У 2019 році Катрина Форестер видала книгу з промовистою назвою «У тіні справедливості: післявоєнний лібералізм і перетворення політичної філософії», в якій дослідила історію формування теорії ліберального егалітаризму Ролза та її впливу на політичну філософію другої половини XX — початку XXI століття. Форестер виявляє методологічні недоліки цієї теорії та доходить висновку, що для політичної філософії настав час вийти з «тіні» теорії справедливості Ролза. Не вдаючись до питання, наскільки взагалі є обґрунтованою позиція Форестер, слід, утім, погодитись із нею в тому, що зараз ми спостерігаємо підрив ключової передумови «великої політичної філософії другої половини XX століття» (дозволимо собі такий термін), а саме — уявлення про те, що, соціальне й, додамо від себе, політичне життя ґрунтуються «на можливості консенсусу та етичної згоди», — як пише Форестер [Forrester, 2019: р. xx]. Але, зрештою, цей процес тісно пов'язаний із переосмисленням спадщини Ролза, і саме його ідеї сприяють появі нових підходів та рухів у політичній філософії.

Йдеться, зокрема, про «реалістичний рух» в політичній філософії (комплекс поглядів, які об'єднують відмова від орієнтації на позаполітичні нормативні ідеали та увага до контексту), і розвиток «не-ідеальної» (non-ideal) політичної теорії, уявлення про яку було сформоване саме на сторінках «Теорії справедливості». Активне ж долучення європейських політичних мислителів до цих нових пошуків дозволяє висловити припущення, що кордони між англо-американською та континентальною політичною філософією поступово ставатимуть все більш умовними.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Brogan, W., Risser, J. (Eds.) (2000). *American Continental Philosophy: A Reader*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Forrester, K. (2019). *In the Shadow of Justice: Postwar Liberalism and the Remaking of Political Philosophy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Glendinning, S. (1999). What is Continental Philosophy? In: S. Glendinning (Ed.), *The Edinburgh Encyclopedia of Continental Philosophy* (pp. 3-21). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Klosko, G. (2011). Contemporary Anglo-American Political Philosophy. In: G. Klosko (Ed.), *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy* (pp. 456-479). New York: Oxford University Press.

- MacCabe, D. (1996). New Journals in Political Philosophy and Related Fields. *Ethics*, 106, 800-816.
- Miller, D. (2003). *Political Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Nozick, R. (1999). *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Pitkin, H. (1972). *Wittgenstein and Justice. On the Significance of Ludwig Wittgenstein for Social and Political Thought*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Pocock, J.G.A. (2006). Theory in History: Problems of Context and Narrative. In: J.S. Dryzek, B. Honig, A. Phillips (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Theory* (pp. 163-175). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Rawls, J. (2003). *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Strauss, L., Cropsey, J. (1987). *History of Political Philosophy / 3rd ed.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

Одержано / Received 08.07.2020

Denys Kiryukhin, Candidate of Sciences in Philosophy,
Research Fellow at the Department of Social Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
dennkrn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3686-3882>

THE ANGLO-AMERICAN POLITICAL PHILOSOPHY IN THE 20th CENTURY

The revival of Anglo-American political philosophy began in the 1970s with the publication of *A Theory of Justice* by John Rawls and *Wittgenstein and Justice* by Hanna Pitkin. This revival was facilitated by the turbulent political processes occurring after the Second World War that required philosophical understanding, but the long-dominant utilitarian approach could not fully meet this task.

Traditionally, the main issue in political philosophy has been the question of power, specifically its political organization and legitimacy. Rawls demonstrated that the political organization of power is derived from how we understand ethical norms and what norms (rules) we follow in social interaction. Thus, the main question of political philosophy is not power but justice. He also demonstrated that political freedom is closely linked to equality. Rawls's theory had a decisive influence on the political philosophy of the twentieth century, the development of which was largely based on criticism or reception of his ideas.

Today, we are witnessing the beginning of a break with tradition, which was expressed by Rawls and suggested that the political is based on the possibility of consensus and ethical agreement. The current developments in political philosophy are closely connected with the rethinking of Rawls's legacy, and we see this in the development of non-ideal political theories.

Keywords: *political philosophy, John Rawls, theory of justice, liberalism, communitarianism.*